

**GÜNEY KAFKASYA'DAN TÜRKİYE'YE GELEN
MUHACİR VE MÜLTECİLERİN DURUMU (1921-1945)**

**The Situation of the Refugees and Emigrants Coming to Turkey From
Southern Caucasia (1921-1945)**

Dr. Nebahat Oran ARSLAN*

ÖZET

I. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Mondros Mütarekesi sonucunda Anadolu toprakları işgal edilmeye başlandı. İşgaller karşısında alınan tedbirlere rağmen, doğu sınırlarımız 1920 Eylül ayında gerçekleştirilen Doğu Harekâtı sonunda imzalanan Gümrü antlaşması ile çizildi.

Bu durum sınırın öteki tarafında kalan Türk ve Müslüman halkın Türkiye'ye göçmesine neden oldu. Bazen hızlanarak bazen yavaşlayarak devam eden göç hareketi, Türkiye Cumhuriyeti'ni nüfus, ekonomi ve sosyal alanlarda etkiledi.

Kafkasya sınırına yakınlığı nedeniyle Kars, Artvin, Iğdır ve Ağrı bölgesinde büyük bir göç yaşandı. Bu hareketlilik arşiv belgelerinin yardımıyla anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kars-Ardahan-Artvin-Beyazıt, Muhacir (Göçmen), Mülteci

ABSTRACT

After the Mondros Armistice, which was signed at the end of the First World War, Anatolia was occupied. In spite of the precautions taken against this occupation, our eastern frontiers were drawn after the Armistice of Gümrü as a result of the eastern operation in September, 1920.

This caused the Turks and Muslims in the other side of the frontier to migrate to Turkey. This migration, which went on sometimes fast and sometimes slowly, influenced Turkey in the fields of population, economics and society.

Also a great immigration to region of Kars, Artvin, Iğdır and Ağrı realized because of the nearness of this region to the caucasion frontier. This activity has been declared by the help of the archives.

Key words: Kars-Ardahan-Artvin-Beyazıt, Immigrants, Refugees

* Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Giriş:

Rusların Erzincan Mütarekesi'nden¹ sonra bölgeden çekilmeleriyle birlikte "Elviye-i Selase"² uzun yıllar sürecek bir muhacir³ ve mülteci⁴ akınına uğradı. Bölge hem Anadolu'dan hem de Kafkaslardan göç aldı. 93 Harbi nedeniyle Elviye-i Selase'den Anadolu'nun Erzurum, Sivas, Trabzon gibi iç bölgelerine gitmiş olan çok sayıda muhacir 1920 yılından sonra kendi topraklarına dönmek istedi.⁵ Bunun için de TBMM hükümetine ve yerel idarelere başvurarak, mahkeme kararı ile topraklarının iadesini sağladılar.⁶

Gümrü Antlaşması'ndan sonra Evliye-i Selase'ye Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dan da çok sayıda muhacir geldi.⁷ 1920'de ele geçirilen bu bölge, savaş sonrasında Türk egemenliğinde bulunan ülkenin en uç noktası idi. Ayrıca orada savaşlar nedeniyle meydana gelen nüfus kaybı ve Ermenilerin buradan göçleri nedeniyle boş kalan arazi, toprak ve evlerin muhacirlere verilebileceği ihtimali de muhacirlerin gelmesinde rol oynadı. Böylece büyük oranda göç alan

¹ "On dört maddelik mütareke metni ile Kafkas Cephesindeki Osmanlı-Rus orduları arasındaki muharebeye son verilmişti. Mütarekenin verdiği durgunluktan faydalanılarak, Osmanlı birlikleri takviye edilmiş, Kafkaslarda ilerlemeye hazırlanmak yönünde mütarekeden faydalanma fırsatını bulmuştu. Mütareke ile birlikte, Maveray-ı Kafkas Komiserliği silahlarını terk edecek, işgal ettikleri bölgelerden çekileceklerdi." Nurcan TOKSOY, **İşgal ve Mezalimde Erzincan**, Ankara, 1995, s.156-157

² "Genellikle Kars ve Ardahan diye anılan bu bölge 1878'den sonra Rusya'ya bırakılmıştı. Osmanlı kaynaklarında daha çok "üç liva" anlamında Elviye-i Selase deyimini kullanılır ve bu deyim Kars-Ardahan-Batum livalarını kapsar. Batum 1918'de Brest-Litovsk antlaşmasıyla Osmanlı'ya geri verilmişken, TBMM, o yörenin Gürcistan'da kalmasını kabul etti. Bölge, Cumhuriyet döneminde, Artvin vilayeti (Yusufeli kazası hariç [o ilçe, 1878'de yitirilen ülke bölümü kapsamında değildi.] Erzurum vilayetinin Oltu kazası, Bayezid vilayetinin Iğdır ve Kulp kazaları, bir de Kars vilayetinin tümü olarak yönetim örgütlenişine katıldı" Justin McCARTHY, **"Ölüm ve Sürgün"**, İstanbul, 1998, s.259 ;(Geniş bilgi için bkz.) İsmail EYÜBOĞLU, " Elviye-i Selasede idari Teşkilatlanma", (Basılmamış Doktora Tezi), **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Erzurum, 1993

³ Muhacir: Göçmen, Göç eden bir ülkeden gelip başka bir ülkede yerleşen."Ferit DEVELİOĞLU, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 1996, s.794

⁴ Mülteci: İltica eden, yabancı ülkeden gelip sığınan."DEVELİOĞLU, s.861

⁵ "Türk göç tarihinin en önemli halkalarından birini 1877-1878 göçleri teşkil eder. "Doksan üç muhacereti" diye tarihimize geçen bu kitle göçleri sadece Türk ordularının Ruslar karşısında çözümlenip çekilmesine dayanılarak izah edilemez. Bu büyük toplumsal ve siyasi hareketin asıl nedenlerini kavrayabilmek için, temeldeki sosyo-politik ve ideolojik kökenleri dikkate almak gereklidir." Nedim İPEK, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, Ankara, 1999, s.5 ; Geniş bilgi için bkz. Jülide AKYÜZ "XIX.Yüzyılda Rusya'dan Yapılan Göçler ve Kars-Sarıkamış Çevresinde Yaşanan Muhacir Hareketleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 154, s.179-195

⁶ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Bakanlar Kurulu Evrakı, 30-18-135/10-1922

⁷ İskender YILMAZ, **Gümrü Antlaşması**, Ankara, 2001, s.102

bölgenin nüfusu 1915-1921 yılları arasında tam olarak saptanamadığı gibi savaşlar sonucunda meydana gelen nüfus kaybı da kesin olarak bilinmemektedir.⁸ 1922 Yılında Kars (Kars ili Yusufeli ilçesi dışında Artvin ili, ayrıca orta Kulp) yöresinde 318.000 Müslüman vardı. Bunlardan 100.000'i iken geriye kalan 218.000 kişi ise muhacirdi.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1930'da yayınladığı istatistikten yapılan bir çalışmada 1921-1927 yılları arasında Kars'ın 2512 göçmen aldığı belirtilirken bunların nereden geldikleri ayrı ayrı belirtilmemiştir.⁹

Ancak Kafkaslar'dan gelen muhacirler savaş sonrası daha da artmış bulunuyordu. Bütün bu süreç içerisinde 28.960 muhacirin geldiği kabul edilmektedir.¹⁰ Bunlar Elviye-i Selase'de iskan, iaşe, toprak dağıtımı ve alışkın oldukları iklim şartlarına uyumlarıyla ilgili sorunlar yüzünden fazla kalamadılar ve Anadolu'nun iç bölgelerine yerleştirildiler.

1917 Bolşevik Devriminden sonra sürekli olarak göç alan bu bölgedeki muhacirlerin sayısını ve nerelere iskan edildiğini tam olarak tespit etmek güçtür. Ancak 1924 yılının Haziranına kadar Elviye-i Selase'ye gelen muhacirlerin sayısı ve iskan yerleri Mübadele ve İskan Vekaleti'nin Kars Vilayetinden istediği cetvelde açıklanmıştır.¹¹ Buna göre gelen mülteci ve muhacirlerin nerelere iskan edildiği, bunların nereli ve kaç nüfus olduğu şöyle belirtiliyordu.¹²

Kars			
Nüfus	Milliyet	Milliyet-i Asliye	Açıklama
11.000	Türk ve Kürt	Ermenistan	Bunların dahile nakilleri ve yerlerine Sivas kazalarındaki eski Kars Muhacirleriyle Rumeli'de bulunanlar yerleştirilmelidir.
3.200	Türk ve Gürcü	Gürcistan	Merkez vilayetleriyle Sarıkamış'a iskanları münasiptir.
300	? (Belgenin aslında	İran-Azerbaycan ve Kafkasya	Dahile nakilleri gerekmektedir.

⁸ McCARTY, s.260-261

⁹ H.Yıldırım AĞANOĞLU, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi, Göç**, İstanbul, 2001, s. 278-279; "Osmanlı Devleti'nin genel nüfusa ilişkin hazırladığı son istatistik, 1914 yılı bilgilerini içermektedir. Bu istatistik Dahiliye Nezareti tarafından 1920 yılında yayınlanmıştır. Ancak savaş döneminin şartları dolayısıyla nüfus kayıtlarının düzgün tutulamayacağı bir gerçektir." Necdet BİLGİ, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında" **Türk Yurdu**, 700. Yılında Osmanlı, Aralık 1999-Ocak 2000, C.19-20, S.148-149, s.124

¹⁰ McCARTY, s.262

¹¹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İskan Evrakı**, 272.1./18.85.3

¹² **BCA, İskan Evrakı**, 272-12/41.50-7.

	böyledir)		
14.500	Yekün		Bu miktarın nısfı (yarısı) muhacirdir. Nakilleri mahsul idrakinden sonra yani Ağustos zarfında münasıptır.
Ardahan			
1.150	Türk		Nakilleri hakkında
395	Kürt		mütalaa dermiyan
1.550	Yekün		edilmiştir.
Artvin			
23	Türk	Kafkasya, Gürcistan, Rusya	Cümlesi muhacirdir. Dahile nakilleri lazımdır.
99	Müslüman-Gürcü		
2	Hristiyan-Gürcü		
4	Rus		
5	Çerkez		
4	Kürt		
1	Tatar		
1	Kıpti		
139	Yekün		

18 Haziran 1924'te Bayezid* Valisi Mübadele İmar ve İskan vekaletine ve muhacirin müdüriyetine kendisinden istendiği şekilde vilayete gelen muhacirleri de şöyle belirtmektedir.¹³

Kazalar	Gelen Hane Sayısı	Geldiği Yer
Beyazid Merkez	446	Ermenistan
Vilayeti	180	İran
Karaköse	30	Ermenistan

* Bu dönemde Bayezid vilayeti Elviye-i Selase'ye dahil olmadığı için ayrı olarak değerlendirilmiştir.

¹³ BCA, İskan Evrakı, 272-12/41.48-4

Tutak	237	Ermenistan
Kulp	20	İran
İğdir	298	Ermenistan
	79	İran

Kars, Ardahan ve Artvin’de 1924 yılında toplam 8.839 muhacir ve mülteci bulunmaktaydı. Bu rakam o günün şartlarında oldukça fazla bir nüfus göçünün olduğunu göstermektedir. Bu göçteki en büyük etkenlerden birisi Birinci Dünya Savaşı’nda ve savaşın ardından Kafkasya’da yaşanan gelişmelerdi. Rusya’da ki yeni rejimin baskısı, Ermeni-Gürcü ve Azeri Cumhuriyetlerinin iç çatışmaları ve Ermeniler tarafından yapılan haksız davranışlar bölge halkının sınıra en yakın iller olan Kars, Ardahan ve Artvin’e gelmelerine sebep oluyordu. 1918-1920 yılları arasında ise savaş sonrası durumun karışıklığı, Türk ve Müslüman ahalinin, her türlü katliam, soygun, gasp, işkence ve evlerinin yakılması gibi öldürücü ve korkutucu nitelikte olan zulüm ile karşılaşmasına neden oldu.¹⁴ Çünkü, Ermenilerin amacı bölgede nüfus üstünlüğünü sağlayabilmek için burada bulunan halkı bir şekilde yok etmek veya canından bezdirerek göç ettirmektir. Böylece o zamana kadar Elviye-i Selaseye göç eden muhacirler, bundan sonra Erzurum, Sivas ve Trabzon şehirlerine de göç etmeye başladı.

Muhacir ve Mültecilerin İskânı ve İfaresi

Her ne nedenle olursa olsun Osmanlı Devleti’ne sığınan muhacir ve mültecilere büyük bir anlayışla yardım edildiği bilinmektedir.¹⁵ Daha önce muhacirin idaresi adı altında 1866’dan beri işlevini devam ettiren Muhacirin Komisyonu 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra bağımsız bir kuruluş haline getirildi.¹⁶ Ancak 1920 yılında kurulan TBMM ve Cumhuriyetin ilanı ile birlikte bu görevi Mübadele, İmar ve İskan Vekaletine bağlı Muhacirin Müdüriyeti yürütmeye başladı. Bu müdüriyet muhacirlerin her türlü ihtiyacını karşılamakla görevli idi.

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kalem, 2877-20; Askeri Tarih Belgeleri, Ocak 1919, Sayı 107, s.80. (ATESE, İstiklâl Harbi, K.1117, D.2(26) F-3.)

¹⁵ Muhacirlerle ilgili işlerin yürütülebilmesi için (XIII. Yüzyılın son yarısından itibaren göç alan bir ülke olmasına rağmen) 1860 yılında Daha sonra adı Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti olan Muhacir Komisyon’u kuruldu. Bu komisyonun görevi muhacirlerin yerleşmelerine gidecekleri yerlere gönderilmelerine, bunlara dair haberleşme ve yazışmalarda özel bir merci olmak; ve yapılan yardımları düzenlemektir. Ayrıca devlet tarafından ve şahısların yaptığı yardımları Takvim-i Vekayi ile Ceride-i Havadis’te yayınlandı.

¹⁶ Abdullah SAYDAM, “ (1856-1876) Kırım ve Kafkas Göçleri”, Ankara, 1997, s.105-106

31 Temmuz 1921'de Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili, İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderdiği yazıda, Trabzon'da bulunan Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya mültecilerinin mevkileri ve servetleri göz önünde bulundurularak onlara yardımda bulunulacağını belirtiyordu.¹⁷ Buna göre gelen yardımlar anlamında mülteciler dört sınıfa ayrıldı;

Şimal-i Kafkas Reisi Cumhuriyete	50 lira
Nazırlarla, Meclis-i Mebusan azalarına	31 lira
Aile reisi olanlara ise ek olarak kişi başına	5 lira
Üçüncü sınıfı teşkil edenlere	25 lira
Dördüncü sınıfı teşkil edenlere	20 lira

Yine aile reisi olanlara nüfus başına 5 lira verilmesi uygun görüldü. Bütün bunlar için toplam 1285 liraya ihtiyaç olduğu Trabzon Vilayeti'nden Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti'nin Muhacirin Şubesine bildirildi.

Ancak 5 Haziran 1921 tarihli Muhacirin ve Mülteci Nizamnamesi bu derece fazla yardımın gerçekleştirilmesine müsait değildi. Muhacirin şubesi bu konuda Dahiliye Vekaleti nasıl hareket etmesi gerektiğini sordu.¹⁸

29 Ekim 1921'de aynı vekalet yine İcra Vekilleri Heyeti'ne Trabzon'da bulunan Vilayet-i Şarkiye ve diğer yerlerden gelen mültecilere sarf edilmek üzere gönderilen 722 bin 648 kuruşun yerli ahalinin ihtiyaçlarını karşılamak için kullanıldığını, bunun da kanunlara uygun olmadığını açıkladı.¹⁹ Vekalette bu konuda ayrıntılı bir rapor istedi. Fakat asıl sorun muhacir ve mültecilere ödenmesi gereken paranın ne şekilde sağlanacağıydı. Bu nedenle de Maliye Vekaleti'nden görüş bildirmesi istendi.

İcra Vekilleri Heyeti ise 24 Kasım 1921'de Sıhhiye-i Muavenet-i İctimaiye Vekaleti'ne gönderdiği yazıda; Trabzon Vilayeti'nce istenen 1285 liranın ödenmesinin Muhacir ve Mülteci Nizamnamesi'ne uygun olmadığı, ancak

¹⁷ **BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı**, 18-97/18-19-22; "Şimal-i Kafkas Cumhuriyeti, Dağıstan'da 11 Mayıs 1918'de kurulmuştur. Osmanlı Devleti bu devleti bağımsız olarak tanıyınca, Rusya Galip Kemalî Bey nezdinde protesto etti. Fakat Mayıs 1919'da Şimal-i Kafkas Cumhuriyeti General Denikin tarafından yıkıldı. 30 Mart 1920'de General Denikin Kızılordu karşısında mağlup olunca Dağıstan Soyet yönetimine girdi. Ocak 1921'de Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulunca, buradaki hükümet görevlileri ve halktan bir çok kişi Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır." Nâsır YÜCEER, "I. Dünya Savaş'ında Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve Dağıstan'a Askerî ve Siyasî Yardımı", **Türkler**, 13, Ankara, 2002, s.409-433; Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekatı, C.2, Ankara, 1993, s.638-642

¹⁸ **BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı**, 18-97/18-19-22

¹⁹ **BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı**, 18-97/18-19-22

tekrar bu tarzda ihtiyaçlarını bildirmek için müracaat ederlerse yeniden gözden geçirileceği belirtildi.²⁰ Fakat Trabzon'dan muhacirlere kullanılması gerektiği halde kullanılmayan 722 bin 648 kuruşun akıbeti aydınlığa kavuşturulamadı.²¹

Trabzon'a gelen muhacirlerin durumları pek iç açıcı değildi. Çünkü yiyecek ve barınma ihtiyaçları tam karşılanamıyordu. 1921 yılına gelindiğinde artık Trabzon'daki muhacirler kendi bölgelerine dönmek istiyorlardı. Vilayet-i Şarkıye'ye gitmek üzere Sivas-Erzincan yolu ile gönderilen muhacirler, Bayburt ve Gümüşhane mintikasında çok kötü bir durumda buldukları için buradan sevkleri mümkün görünmüyordu.²² Bu mevkide muhacirler sefalet içinde oldukları için yardım elinin uzatılmasını istiyorlardı. Trabzon Sıhhiye Müdürü Hamit Bey Sıhhiye Vekaletine gönderdiği raporunda muhacirlerin pek acınacak bir halde olduklarını, bunlara yardım edilmediği takdirde bulaşıcı hastalıkların meydana geleceği ve memleketlerinde de aynı şeylere maruz kaldıkları endişesini dile getirdi.²³

Sıhhiye Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti Muhacirin Şubesi, verdiği cevapta vilayetlerden sevk edilen muhacirlerin, idare-i maişetlerinin temin edilemediğinin anlaşıldığını, bunların hükümet kuvvetleriyle mi yoksa diğer imkanlarla mı yola çıkarıldığını, hangi memleketin ahalisi olduklarını ve ne zaman sevk edildiklerini öğrenmek istedi.²⁴ Bu yazışmalardan sevke tabi tutulanların Kars, Narman, Erzurum, Gümüşhane ahalisi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bunların arasında Kars'tan Trabzon'a gelen 19 nüfusun farklı devletlerin tabiiyetine mensup oldukları için, hükümet yardımını alıp alamayacaklarına dair bir resmi belge elde edemedikleri de belirtilmiştir.²⁵

Trabzon Sıhhiye Müdüriyetine gelen cevabı telgrafta ise Kars ve diğer bölgelerden gelen mültecilerin yiyecek yardımına muhtaç oldukları belirtilmiş, komisyon tarafından alınan 6 Kasım 1921 tarihli karar gereğince sefaletlerine meydan verilmemek için her şeyin yapılacağı bildirilmişti.²⁶

Tebriz'de de Kafkasya'dan ve Azerbaycan'dan firar ederek gelen asker ve sivil kişiler bulunmaktaydı. Bunların Bolşevik aleyhtarı olup olmadıkları tespit edilerek, Türk tabiiyetine kabul edilip edilmeyecekleri araştırılıyordu. Tebriz Başşehbenderi Kadri Bey bu konuyla ilgili raporunu, Şark Cephesi

²⁰ BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 18-97/18-19-22

²¹ BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 18-97/18-19-22

²² BCA, İskan Evrakı, 272-12/39-34-10

²³ BCA, İskan Evrakı, 272-12/39-34-10

²⁴ BCA, İskan Evrakı, 272-12/39-34-10

²⁵ BCA, İskan Evrakı, 272-12/39-34-10

²⁶ BCA, İskan Evrakı, 272-12/39-34-10

Kumandanlığına gönderdi. Hariciye Vekaleti yalnız Müslüman olanların Türk tabiiyetine kabul edilmelerini isteyerek, Tebriz'deki mevkiimizin kuvvetlendirilmesini istiyordu. Ancak bunların kabullerinde dikkat edilmesi gereken birinci nokta, Sovyet Hükümeti ile aramızın bu yüzden açılmaması, ikinci nokta Sovyet memleketleriyle bunların ilişkilerini tamamen kesmeleri idi. Türkiye'ye iltica etmek isteyenler hakkında iyi bir tahkikat yapılarak, acem propaganda maksadına alet olmamalarına dikkat çekiliyordu. Bu yüzden inceleme yapılmadıkça pasaportları vize edilmiyordu.

Kars'ta bulunan muhacir ve mültecilerin durumlarıyla ilgili olarak 1922'de TBMM'den İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre; muhacir ve asker ailelerinin ihtiyacı için 5 bin lira ile tohumluk parası olarak 30 bin lira istenmektedir. Bu nedenle 22 Şubat 1922'de İcra Vekilleri Heyeti, Kars'taki muhacirlere Hilal-i Ahmer veya İktisat Vekaleti'nden 5 bin lira gönderilmesini kararlaştırdı.²⁷

Bu karardan sonra, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Şubesi, Kars merkez kazası, Iğdır, Kızılçakmak, Başgedikler havalisinde ki 55 köye ve Sarıkamış kazasında yerleştirilmiş olan muhacirlere ve muhtaç olan ailelere 8.000 lira gönderdi. Yine Erzurum Hilal-i Ahmer Merkezince oluşturulan Yardım Heyeti Elviye-i Selase'nin önemli bir kısmı olan Kars, Iğdır, Sarıkamış ve Kulp bölgesindeki muhacirlere yardım etti.²⁸

Dahiliye Vekaleti'nin sınırlarımıza gelen mültecilerin durumlarının iyice araştırıldıktan sonra, kötü durumda olanların hudut civarına yerleştirilmeyerek iç bölgelere sevk edilmesiyle ilgili emri gereğince, 31 Aralık 1923'te Artvin, Vali Vekili Mahmud Bey Artvin'e yerleşen mültecilere hükümet tarafından maaş bağlandığını, Acara ve Rus mültecilerden 170 nüfusun ise iç bölgelere sevk edileceğini, ancak nerelere iskan edilecekleri ve sevk sırasındaki işlerine dair bilgi istedi.²⁹

Artvin Vilayetinden Mübadele İmar ve İskan Vekaletine yazılan raporda şunlar belirtilmekteydi.³⁰

1- Gelecek mültecilerin kabulü Dahiliye Vekaleti'nin emrine göre yapılacaktır.

²⁷ BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 30-18-1-1/4.50-5

²⁸ Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası (1335-1338), 1339, Sayı 11-12, s. 143

²⁹ BCA, İskan Evrakı, 272-12/41.50-7

³⁰ BCA, iskan Evrakı, 272-12/41.50-7

- 2- Daha önce Artvin'e yerleşmiş olan Rus, Acara vesair Kafkas muhacirlerinin iskanlarında mahsur olmayanlar orada yerleştirilecek, ancak ahval-ı mazbut ve şayan-ı itimat olmayanlar iç bölgelere nakil edilecek mevsim buna müsait olmadığından bunların sevklerine Mart'tan sonra başlanacaktır.
- 3- Nakil ve İskan hususunda icap eden tertibat alınm edileceklerin memleket-i asliye'leri, milletleri ve miktarlarının ayrı ayrı gösterilmesi gerekir. Bu durum Şark Cephesi Kumandanlığı'na da bildirilmiştir.

Buna göre 6 Şubat 1924'te Acaralı mültecilerin kısa sürede sevk ve iskan edileceği, uzun süre iâşe edilmelerinin uygun olmadığı Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'nce bildiriliyordu.³¹

Muhacir ve mültecilere, Mübadele İmar ve İskan Kanunu gereğince bir müddet iâşe verildi. Ancak "Menatik-ı Saire"den gelen muhacirlerin iâşelerinin teminiyle ilgili bir kanun olmadığı için onlara bu hizmet verilemiyordu.³² Kars'ın Karakale ve Azad köylerinde iskan edilen 20 hane Gürcü muhacirinin durumu Askeroğlu Kerim ve refikası tarafından, perişan bir halde oldukları gerekçesi ile iâşelerinin temini için, Emniyet-i Umumiye ve Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'ne bildirildi. Ancak bunun için bir çözüm bulunamadı.³³

Mülteci ve muhacirlerle ilgili, Kars'tan 3 Haziran 1924'te Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'ne gönderilen yazıda "Tahrir Heyetleri"nin kurulmadığı ve tahrir-i araziye başlanmadığı bildirildi. Ayrıca 1 Haziran 1924 tarihine kadar vilayette bulunan muhacirlerin kesin iskan edilmeleri yolundaki uygulamalara rağmen, Tahrir memurlarının halen arazi vermeye başlamadıkları, iskanların bir an önce yapılması gerektiği önerildi.³⁴

1 Temmuz 1924'te Kars vilayetine gönderilen yazıda; arazi belirlemesi için birkaç ay önce çıkarılan kanun ile bu sorunun giderileceği ve Maliye Vekaletinin de bundan haberdar edildiği belirtildi.³⁵

Bunların dışında Mübadele İmar ve İskan Vekaleti, muhacirlere yer arama hususundaki çabalarını sürdürdü. Bu nedenle Afyonkarahisar ve İzmir

³¹ BCA, İskan Evrakı, 272-12/41.50-7

³² BCA, İskan Evrakı, 272-12/43.59-9

³³ BCA, İskan Evrakı, 272-12/43.59-9

³⁴ BCA, İskan Evrakı, 272-12/41.50-7

³⁵ BCA, İskan Evrakı, 272-12/41.50-7

vilayetlerine Ermeni emvalinden boş kalan yerlerin tespit edilerek, buralara muhacir yerleştirilmesi için talimat verildi.³⁶

Mülteciler Türk tabiiyetine geçmek için geldikleri tarihten itibaren iki yıl içerisinde hükümete müracaatta bulunmak zorundaydı. "İskan Nizamnamesi"nin 40. maddesine göre böyle bir hakları vardı. Başvuruları kabul edilenlere Ermenilerden kalan boş evler veriliyordu.

Bayezid Valisi Kamil Bey'in bildirdiğine göre, Iğdır ve Kulp kazalarındaki mültecilerin hududa yakın yerlerden iç bölgelere sevkleri gerekiyordu. Ancak mültecilerin durumları buna müsait hale getirilmeliydi. Bu şartlara rağmen, Iğdır'da bulunan ve "icrayı zanaatla" uğraşan sekiz nüfus Iğdır Kaymakamı tarafından şüpheli görülerek iç bölgelere sevk edildi.³⁷

Elviye-i Selase'de muhacir, mülteci ve yerli nüfusun yanı sıra, Rus kökenli vatandaşlar vardı. 29 Mart 1923'te Dahiliye Vekaleti'ne Ardahan Mutasarrıflığı'ndan çekilen telgrafta Ardahan merkezde bir Rus ailesinin olduğu ve bunların Türk tabiiyetine tabi tutulup tutulmayacağı soruluyordu.³⁸ Uzun yıllar Rus vilayetleri konumunda bulunan bu yerleşim yerlerinde bu tür etnik farklılıklar çok doğal karşılanmalıydı. İşgal yıllarında Ruslar bölgeyi Ruslaştırmak adına kendi milliyetinden olan kitleleri buraya yerleştirmişler, hatta bunlar Cumhuriyet sonrası uzun yıllar Türklerle yaşayarak sosyal ve kültürel açılarından birbirlerine yakınlaşacaklardır. Malakanlar bunlar içinde bölgede en uzun süre yaşayan gruptu. Rus tabiiyetinde iken daha sonra kendi istekleriyle Türk tabiiyetine geçmişlerdi.³⁹

1924 Yılı Mart ayında kaydedilen muhacirler hariç, Rusya'dan iltica ederek gelen 38 hane muhacirin ihtitacı olan yirmi üç çift hayvanı alabilmeleri yönünde Kars valiliği Mübadele ve İskan Vekaleti'nden 5.150 lira yardım istedi.⁴⁰ 30 Mart'ta bu para gönderildi. Ancak yapılan uyarıda gönderilen paranın yalnızca mübadele ile gelen muhacirlerin muhtaç olanlarına kullanılması istendi.⁴¹

³⁶ BCA, İskan Evrakı, 272-12/41.50-7

³⁷ BCA, İskan Evrakı, 272-12/41.48-4

³⁸ BCA, İskan Evrakı, 272-11/16.69-17

³⁹ "Malakanlar veya Molakanlar diye bilinen bu grup Rus asıllı olup XVII. Yüzyılda Rus Ortodoks kilisesinden ayrılan ve Güney Kafkasya'nın Saratef ve Dambuğ yörelerinde yaşayan bir topluluktur. Ruslar da hafta da iki gün süt içme geleneği mevcutken Malakanlar böyle bir perhize itiraz ederek her gün süt içebileceğini savunurlar. Zaten isimleri de "Milk Eaters" süt içenler kelimesinden gelmektedir." Orhan TÜRKDOĞAN, "Türkiye'de Bazı Rus Azınlık Gruplarının Sosyo-Kültürel İncelemesi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 53, (İstanbul 1991) s. 16

⁴⁰ BCA, İskan Evrakı, 272-12/41.46-19

⁴¹ BCA, İskan Evrakı, 272-12/41.46-19

Muhacirlerin yerleşik bir düzene kavuşabilmeleri için de gerekli yardımlar yapıldı. Bölgede kalacak olanlara, topraktan geçimlerini sağlamaları için her türlü kolaylık sağlandı. Bu yönde muhacirlere ziraat zamanında tohumluk ve çift hayvanı alabilmeleri için para gönderildi.⁴²

1924 Yılı Temmuz-Ağustos aylarında Kars Vali Vekili Edhem Bey, Mübadele İmar ve İskan Vekaletine verdiği raporda, buradaki muhacirlerin durumlarının önceki oranla daha iyi olduğunu belirtmektedir.⁴³

Mübadele İmar ve İskan Vekaleti, iç bölgelere gönderilen muhacirlerin buldukları yerlerde yaşamlarını sürdürememeleri durumunda, tekrar şartların uygun olduğu bölgelere gönderiyordu. Bu nedenle Antep Valisi, Dahiliye Vekaletine gönderdiği yazıda, 26 Ekim 1925'te Antep'te iskan edilen Kars muhacirlerinden Mehmed oğlu Hasan'ın⁴⁴ yardıma muhtaç bir halde olduğu, evinin yandığı ve bir başka yerde Ermenilerden kalan eve ailesiyle birlikte yerleştirilmesini istedi.⁴⁵

Dahiliye Vekaleti Temmuz 1925'de Kars ve Artvin vilayetlerine gönderdiği yazıda mübadeleye tabi ne kadar muhacir bulunduğu ve kaza miktarına göre bunların sayısının bildirilmesini talep etti. Kars vilayetinden gönderilen cevabi yazıda bunların henüz düzenlenmediği bildirilerek,⁴⁶ 1925 yılında Elviye-i Selase'ye gönderilmiş olan Taksimat-ı Mevki-i Birinci Heyeti'nin, bu konuda yapmış olduğu incelemelerden sonra çok ayrıntılı bir biçimde hazırlanan raporu, 29 Ağustos 1925'de Dahiliye Vekaletine gönderdi. Buna göre:⁴⁷

- 1- Erzurum Vilayeti'nin, Yusufeli, Tortum, İspir, Bayburt kazalarında muhacir iskan edilemez. Diğer kazalara halen muhacir yerleştiriliyor ama hiçbir köyde barınacak evler yoktur. Yeni evler yapılmalıdır. Diğer kazalarda köy ve emlak olmasına rağmen buralara da şahsi menfaatleri için gelmiş olanlar yerleşmişlerdir. Bunların kendi yörelerine iadesi ve yeniden gelecek olan muhacirlere verilecek sahibi olmayan arazilerinde iyice incelenmesi gerekmektedir.
- 2- Erzurum'da iskan edilmiş olan muhacirlerin vilayet dışına ve Kürt olmayan yerlere sevkleri müsaittir. Ancak bunların sayılarının tespit

⁴² BCA, İskan Evrakı, 272-12/41.46-19

⁴³ BCA, İskan Evrakı, 272-12/42.51-5

⁴⁴ BCA, İskan Evrakı, 272-12/46.82-8

⁴⁵ BCA, İskan Evrakı, 272-12/46.82-8

⁴⁶ BCA, İskan Evrakı, 272-12/45.72-24

⁴⁷ BCA, İskan Evrakı, 272-12/45.77-1

edilmesi mümkün değildir ve buna ilaveten gidecekleri yerde iâşe, iskan ve emniyetleri de temin edilmelidir.

- 3- Kars vilayetinde Merkez ve Kağızman kazalarına yirmişer, Zaruşad'a (Arpaçay) yirmi beş, Sarıkamış'a on beş bin muhacir iskanı uygundur.

Bunlar 1900 ile 2200 rakımlı bölge ahalisidir ve ziraatla uğraşmaktadırlar. Bunların evlerinin önceden yapılması ve olanlardan temin edilmesi gereklidir. Muhacirlere verilecek arazinin şimdiden tayin edilerek, tahlif usullerine göre muamele yapılmalıdır. Kağızman merkez nahiyesine yerleştirilecekler 1400-1500 rakımlı bölge halkı olmalıdır ve meyve ziraatı etmeleri uygundur.

- 4- Kars vilayetinde bulunan muhacirler hudut halkından olup bir kısım akrabaları Rusya'da bulunmaktadır.

Kafkasya'dan göç edip hudut civarında yerleşenlerin yaptıkları casusluk, kaçakçılık ve propagandaya son verilmesi için Kars vilayeti dışına çıkarılmaları uygundur. Ardahan merkez kazasına beş-altı bin, Göle, Çıldır, Posof kazalarına iki-üç bin, Oltu'ya altı-yedi bin nüfus iskan edilebilir.

Bunlar bağcılık ve ziraatla uğraşırlar ve 2.000 rakımlı mıntıkaya yerleştirilmeleri gereklidir. Onlarında yerleşecekleri ev ve araziler önceden tespit edilmelidir.

- 5- Hanak nahiyesindeki Türkmenler hudut bölgesindedirler. Bunların Rusya'da kalan akrabaları da Rusya'dan hicret ederek hudut da iskan edilmişlerdir. Daha önce Kars vilayetinde bu durumda olan muhacirler hakkındaki şüphelerden dolayı bunlar da vilayet haricine sevk edilmelidir.
- 6- Artvin vilayetine muhacir iskan edilmesi mümkün değildir. Ancak Rusya'dan hicret edip hudutta yerleşmiş olanlar gizlenmiştir. Artvin kazasında sakin iki yüz hanede sekiz yüz kadar nüfusu olan Ermeniler Rusya'ya gitmez ve dahile sevk edilirlerse casusluk ve propaganda yapmaları önlenemez. Bunlar yine de meyve, tütün ve ziraattan, orman mamullerinden anlarlar. 700 ve 1500 rakımlı yerlerde yaşayabilirler.

Raporda, nüfus sayısının tespit edilmesi, ve arazi kaydının yapılmasının gerekli olduğu da vurgulanmıştır.

Muhacirlerin Sevki

1921-1924 yılları arasında Kafkasya'dan gelen muhacirler Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti aracılığı ile sevk ediliyorlardı. 1926'dan sonra Dahiliye

Vekaleti, İskân Müdürlüğü Umumiyesi aracılığıyla muhacir ve mültecilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi, iaşe, iskân ve sevkleri gibi işleri yürütüyordu. Muhacirlerle ilgili en önemli konu bunların iskânı ile ilgilidir.

Dahiliye Vekaleti İskân Müdüriyeti Umumiyesi 12 Haziran 1926'da Konya Vilayetine gönderdiği yazıda Kars mültecilerinde Loğmanoğlu Ahmed'in iskân edilmesi ve yardıma muhtaç olduğunun anlaşıldığının bu nedenle ailesiyle birlikte bir Ermeni hanesinde iskân edilmesinin uygun olacağını bildirmekteydi.⁴⁸

İskân edilen muhacirlerin iaşe ve sevkleri için yapılan harcamalar hükümet tarafından karşılanmaktadır. 8 Kasım 1926'da Sivas Valisi Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği telgrafta, Sivas'a 27-29 Ekim 1926'da Kars'tan sevk edilen 22 hane, 148 nüfusun sevk ve iaşeleri için 500 lira istemektedir. 16 Kasım'da istenilen para Sivas'a gönderilmiştir.⁴⁹

Kars'tan Yozgat'a 27 Ekim 1926'da 15 hane seksen beş nüfus muhacir geldiği için Yozgat Valiliği'nin talebi doğrultusunda Dahiliye Vekaleti iskân Müdüriyetinden bunların iaşesi için 500 lira gönderildi.⁵⁰ Kars'tan, 1926 Kasım'ından sonra iklim şartlarının ağırlaşması üzerine çeşitli vilayetlere gönderilecek olanların sevk durdurularak, Dahiliye Vekaleti İskân Müdürlüğü Umumisi'nin de bilgisi çerçevesinde ilk baharda sevklerine karar verildi.⁵¹

Ancak bu tarihlerde Rusya'dan Türkiye'ye göçmek isteyen Müslümanlar vardı. 1921 Moskova Antlaşması gereğince bunların durumunu incelemek üzere 1928 yılında Kafkasya'ya Dahiliye Vekaleti İskân Müdürü Arif Bey gönderildi. Arif Bey çalışmaları neticesinde 30 Haziran 1928'de Dahiliye Vekaletine gönderdiği raporda:⁵²

“Acara haricinde olarak Tiflis münakatındaki Türk köylerinde 1638 hanedeki 8321 ve Ermenistan dahilindeki Sürmeli karyesinden 400 hanede 2000 nüfusun ki ceman 10321 nüfusun Türkiye'ye hicret talebinde bulunduğu ve Gümrü ile Erivan menafatında bu miktarda hicrete talip Türk köylüleri bulunabileceği” ne dikkat çekiyordu. Arif Bey 8 Temmuz 1928'de raporda ise *“Acara muntikasına ait olan protokolün Ermeni gazeteleriyle ilanının temin olunduğu, Ermenistan dahilinde mevcut bulunduğu anlaşılan Türk soyundan 46.000 nüfusun Arapgir ve emsali mahallerimizdeki Ermenilerle mübadele veya doğrudan doğruya memleketimize hicretlerinin müsteacilen memur edilmesi lazım geleceği ve bu*

⁴⁸ BCA, İskan Evrakı, 272-12/49.97-13

⁴⁹ BCA, İskan Evrakı, 272-12/50-105-24

⁵⁰ BCA, İskan Evrakı, 272-12/50-105-24

⁵¹ BCA, İskan Evrakı, 272-12/50-107-6

⁵² BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 030-10.97.44/116.808.4.

suretle Ermenistan ve Gürcistan dahilinde temini mümkün olacağı Moskova Büyükelçiliğimizin Sovyet hükümetiyle anlaşmaya 70-80 bin Türk'ün Şark vilayetlerine nakil ve iskân olunabileceklerini” bildirdi.

Bu raporlar 24 Temmuz 1928'de Dahiliye Vekaleti tarafından Başvekalete bildirildi. Anlaşılan odur ki önce Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan bölgelerde yaşayan Türk ahali yeni kurulan Türk devletinin sınırları dışında kalınca bunu kabul etmeyerek Türkiye'ye göç etmek istemişlerdir. Daha sonra da görüleceği gibi uzun yıllar boyunca doğu sınırlarına yakın olan bölgelerde bulunan Türkler, Ermenistan ve Gürcistan'dan sürekli olarak göç etmişlerdir. Bu göçler ya anlaşmalara bağlı sözleşmelerle, doğu bölgelerinde bulunan Ermenilerle mübadele şeklinde, yada gayri resmi yollarla sınırın aşılması neticesinde oldu. Gayri resmi yollarla meydana gelen göçlerde Sosyalist rejimin baskısı önemli rol oynuyordu. Yeni düzeni asla benimsemek istemeyen bu insanlar çözümü köylerini, yakın akrabalarını, bütün mal varlıklarını bırakarak Türkiye'ye göçmekte buldular.

Türkiye'de bugün Türk vatandaşı olan çok sayıda Kafkas muhaciri ve bunların çocukları mevcuttur. Sayı olarak tespit edilmesi mümkün olmasa da hiç olmazsa bunların sınır şehirlerine geldikten sonra özellikle ilk yıllardan göç edenlerin Anadolu'da nerelere iskân edildikleri bellidir. Daha sonraki tarihlerde gelenler ise serhat illerine; Kars, Artvin, Ağrı, Iğdır'a yerleştirilmişlerdir.

Kars Valiliği 1928-29 yılı kışında, aralıklarla Dahiliye Vekaletinden muhacirlere ve mültecilere harcanmak üzere para talep etmiştir.⁵³ 1928 Kasımında istenilen para miktarı 500 lira olmasına rağmen, Dahiliye Vekaleti bunun ancak 150 lirasını gönderebilmiştir.⁵⁴ Ancak 9 Ocak 1929 tarihinde hala Kars Valiliğine ulaşmayan bu havale hakkında Vali Vekili Şahin Bey şimdiye kadar mülteciler için Belediye dairesinden 374 lira sarf edildiğini ve bundan sonra Kars'a gelecek olan mültecilere harcanmak üzere 800 liraya ihtiyaç olduğu bildirilmiştir.⁵⁵ Buna rağmen Dahiliye Vekaleti bu parayı o süre zarfında gönderememiştir.

Bu bölgelerde iskân edilmiş olanların zamanla bazı şikayetlerinin olduğu da bir gerçektir. Hayat şartlarına uyum gösteremeyenler ile ziraat işleriyle uğraşmaları nedeniyle toprağı daha verimli yerlere gitmek isteyenler ortaya çıkıyordu.

Rusya ve Kafkasya'dan göç ederek Kars, Ardahan ve Artvin'e gelen ve buralarda ikamet etmeleri sakıncalı görülerek iç bölgelere gönderilenlerden ihtiyar

⁵³ BCA, İskan Evrakı, 272-12/62-179.19

⁵⁴ BCA, İskan Evrakı, 272-12/50-107-6

⁵⁵ BCA, İskan Evrakı, 272-12/62-179-19

ve hasta olanların tekrar geri adı geçen vilayetlere dönebilmeleri için Dahiliye Vekaleti, İcra Vekilleri Heyetine başvurmuş ve Ocak 1929'da alınan kararla bu kolaylaştırılmıştır.⁵⁶

Toprakların az ve verimsiz olması nedeniyle büyük zorluklar yaşayan muhacirler sadece arazi verilmek üzere Muş'a nakillerini istemişlerdir. Bu istekleri Birinci Umumi Müfettişlikçe de uygun görülen, Kars'ın Çıldır Kazası yerli halkından 200 aile, 885 numaralı İskân Kanunu'nun 3. Maddesi gereğince 20 Eylül 1931 'de alınan bir kararla Muş'a yerleştirilmiştir.⁵⁷

Muş'un Bulanık kazasına nakledildikten sonra hayvanları telef olduğu için kötü duruma düşen bu 200 aileye çift hayvanı ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak üzere 5000 liralık bir yardım yapılabilmesi için Maliye Vekili 10 Şubat 1936'da Başvekalet'e başvurarak,⁵⁸ Doğu'ya yapılan gezilerde bunların durumunun Birinci Umumi Müfettişlik tarafından tespit edildiğini, arazi ve para yardımının yapılması gerektiğini vurgulamıştır.

2510 sayılı İskan Kanunu'nun 15. Maddesi'nin 3. Fıkrasında “ *Hükümetçe nakil olunanlardan ve kendi kendine gelen muhacir ve mültecilerden ihtiyaçsız olanlara ve serbest iskân isteyen muhacir ve mültecilere hükümetçe masraf yapılamaz. Ancak imkan olan yerlerde bunlara toprak, ev yeri, bağ ve meyvelik yeri verilir. Masrafları kendi taraflarından ödenmek şartı ile nakil vasıtaları, yatacak yer, yiyecek, içecek ve yakacak hükümetçe temin ve tanzim olunur*” denilmektedir. Bu kanuna göre Bulanık'a yerleştirilenlere para yardımında bulunulmasında bir sakınca olmadığı da açıklanmıştır.⁵⁹ Para yardımı 13 Şubat 1936'da İcra Vekilleri Heyeti tarafından onaylanarak karara bağlanmıştır.⁶⁰

Buldukları bölgelerde idarelerini temin edemeyen Kars Arpaçay kazası Kümbet köyünden 19 hane 138 kişi yine aynı iskân kanununun altıncı maddesi uyarınca toprak verilmek ve gerekli yardımlar yapılmak üzere Erciş kazasına yerleştirilmişlerdir.⁶¹

Kars vilayeti kazalarında oturan ve Isparta, Denizli, Muğla, Manisa, Balıkesir, Bolu ve Afyon vilayetlerinin merkezlerine nakil ve iskânları kararlaştırılan 30 hane 268 nüfustan ibaret olan Hamşioğulları ziraatla uğraşmaları

⁵⁶ BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 030-18-01-02/1-12-17.

⁵⁷ BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 030-18-01-02/23-66-5.

⁵⁸ BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 18-31-57-/1936

⁵⁹ BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 18-31-57-/1936

⁶⁰ BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 030-18-01-02/62-11-19.

⁶¹ BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 030-18-01-02/41-83-13.

nedeniyle İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı doğrultusunda adı geçen vilayetlerde münasip yerlerde iskân edilmişlerdir.⁶²

İskân işleri yürütülürken kişilerin meslekleride de göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır. Denizli'ye yerleştirilen, Kars Kenarbel atlı muhafaza memurlarından Rahim'in memuriyeti nedeniyle Marmara Ereğli'sine nakledilmesi uygun bulunmuştur.⁶³

1936 yılında iskân işlerinin büyük ölçüde tamamlanmasına rağmen, yapılan evlilikler nedeniyle bir çok muhacir yerini değiştirmek zorunda kalmıştır. Kars'tan Tekirdağ'a yerleştirilmiş olan Hamşioğulları'ndan Rahim kızı Nazıma Acar, Casımoğlu Ferudun Acar'la 21.1.1943'de evlenmesi üzerine Manisa'ya iskân ettirildi.⁶⁴

Muhacir ve mülteciler sadece çektikleri sıkıntılar ve zorluklardan dolayı Kars'tan nakil edilmemişlerdir. İç bölgelere yerleştirilmelerinin farklı nedenleri de vardı. Bunların başında bölgenin asayişini bozmaları önemli bir faktördü. Rusya'dan 1931'de gelerek Kars'ın Uzun Zaim köyüne iskan edilen Yaradan Kullaroğulları'ndan Yusuf oğlu Behmen'in durumu şüpheli görüldüğünden karısı Ömer kızı Sari ile birlikte 2848 Sayılı Kanunun 5. Maddesi'ne göre Kırşehir'e nakledilmiştir.

Ayrıca serhat boyunda, sınırı devamlı ihlal ederek Sovyetlerle komşuluk ilişkilerini tehlikeye atanlarda yakından takip ediliyordu. Bu nedenle Kars Posof kazasına bağlı ve ahalişi aşiret Ahaşan köyü, Manisa vilayetinin çeşitli yerlerine dağıtılmak üzere batıya nakledilmiştir.⁶⁵

Sonuç:

Elviye-i Selase, stratejik açıdan 19. yüzyılın son yarısında ve 20. yüzyılın başlarında sınır bölgesi olması nedeniyle, birçok gelişmeye sahne olmuştur. Rusya ve Osmanlı Devleti arasındaki konumu itibarıyla önemli bir bölge durumundadır. Bu yüzden göçlerinde geçiş noktasıdır. 1877-1878 Harbinden sonra Rus hakimiyeti altında kalan bölge buradaki Müslüman-Türk nüfusun Anadolu'nun diğer vilayetlerine geçmesine sebep oldu. Muhacir durumuna yöre halkı 1920'den sonra kendi topraklarına geri dönmeye başladı. Elviye-i Selase 93 muhacirlerinin gelmesiyle birlikte nüfus yoğunluğunu artırdı. Diğer yandan Güney Kafkasya'da

⁶² BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 030-18-01-02/68-79-16.

⁶³ BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 030-18-01-02/69-83-9.

⁶⁴ BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 030-18-01-02/102-38-18.

⁶⁵ BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 030-18-01-02/87-62-18.

bulunan Türkler ve Müslümanlar da Türkiye sınırlarına göç etmeye başladı. 1921-1924 yılları arasında Kars, Ardahan, Artvin, Bayezid, gibi merkezler ve bunların kazaları büyük oranda muhacir ve mülteci iskanını karşılamak zorunda kaldı. Ermenistan'dan, Gürcistan'dan, Azerbaycan'dan ve Kafkasya'nın diğer bölgelerinden gelen muhacir ve mültecilerin sayısı oldukça fazla idi. Bunlar sınır boyunca uzanan şehirlerde iki ay kadar devlet tarafından iâşe edildikten sonra, Mübadele İmar ve İskan Vekaleti aracılığıyla hayatlarını daha iyi şartlarda sürdürmeleri için çeşitli yerlere nakledildi. Kars, Ardahan ve Artvin'de kalan göçmenlere ise yaşamlarını sürdürebilmeleri ve yerleşik düzene geçebilmeleri için her türlü yardımda bulunuldu. Ermenilerden kalan ev ve araziler tahsis edildi, yeni evler inşa edildi, ziraat zamanında onlara tohumluk ve çift hayvanı alabilmeleri içinde para yardımında bulunuldu.

Bütün olarak değerlendirildiğinde Cumhuriyetin ilk yıllarında yokluklara ve eksikliklere rağmen muhacir ve mültecilere gerekli özenin gösterildiği, eldeki olanakların sonuna kadar kullanıldığı, Hükümetin bunlarla yakından ilgilendiği açıktır.

KAYNAKLAR

AĞANOĞLU, H.Yıldırım, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi, Göç**, İstanbul, 2001. Necdet BİLGİ, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında" **Türk Yurdu**, 700. Yılında Osmanlı, Aralık 1999-Ocak 2000, C.19-20, S.148-149, s.124

AKYÜZ, Jülide, "*XIX.Yüzyılda Rusya'dan Yapılan Göçler ve Kars-Sarıkamış Çevresinde Yaşanan Muhacir Hareketleri*", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 154, (İstanbul 2005), s.179-195

Askeri Tarih Belgeleri, Ocak 1919, Sayı 107, s.80.

ATASE, İstiklâl Harbi, K.1117, D.2(26) F-3.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Evrakı, 30-18-135/10-1922

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi, 2877-20;

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **İskan Evrakı**, 272.1/18.85.3

BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 030-10.97.44/116.808.4.

BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 030-18-01-02/102-38-18.

- BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 030-18-01-02/1-12-17.**
BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 030-18-01-02/23-66-5.
BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 030-18-01-02/41-83-13.
BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 030-18-01-02/62-11-19.
BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 030-18-01-02/68-79-16.
BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 030-18-01-02/69-83-9.
BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 030-18-01-02/87-62-18.
BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 18-31-57-/1936
BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 18-97/18-19-22
BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 18-97/18-19-22.
BCA, Bakanlar Kurulu Evrakı, 30-18-1-1/4.50-5
BCA, İskan Evrakı, 272-11/16.69-17
BCA, İskan Evrakı, 272-12/39-34-10
BCA, İskan Evrakı, 272-12/41.46-19
BCA, İskan Evrakı, 272-12/41.48-4
BCA, İskan Evrakı, 272-12/41.48-4
BCA, İskan Evrakı, 272-12/41.50-7
BCA, İskan Evrakı, 272-12/41.50-7.
BCA, İskan Evrakı, 272-12/42.51-5
BCA, İskan Evrakı, 272-12/43.59-9
BCA, İskan Evrakı, 272-12/45.72-24
BCA, İskan Evrakı, 272-12/45.77-1
BCA, İskan Evrakı, 272-12/46.82-8
BCA, İskan Evrakı, 272-12/49.97-13
BCA, İskan Evrakı, 272-12/50-105-24
BCA, İskan Evrakı, 272-12/50-105-24
BCA, İskan Evrakı, 272-12/50-107-6

BCA, İskan Evrakı, 272-12/50-107-6

BCA, İskan Evrakı, 272-12/62-179.19

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekatı, C.2, Ankara, 1993.

İPEK, Nedim, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, Ankara, 1999.

İsmail EYÜBOĞLU, Elviye-i Selasede idari Teşkilatlanma, (Basılmamış Doktora Tezi), **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Erzurum, 1993

McCARTHY, Justin, "*Ölüm ve Sürgün*", İstanbul, 1998,

Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası (1335-1338), 1339, Sayı 11-12, s. 143

SAYDAM, Abdullah, "**(1856-1876) Kırım ve Kafkas Göçleri**", Ankara, 1997.

TOKSOY, Nurcan, **İşgal ve Mezalimde Erzincan**, Ankara, 1995, s.156-157

TÜRKDOĞAN, Orhan, "Türkiye'de Bazı Rus Azınlık Gruplarının Sosyo-Kültürel İncelemesi", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 53, (İstanbul 1991) s. 16

YILMAZ, İskender, **Gümrü Antlaşması**, Ankara, 2001.

YÜCEER, Nâsır, "I. Dünya Savaş'ında Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve Dağıstan'a Askeri ve Siyasi Yardımı", **Türkler**, 13, Ankara, 2002.